

Zdenka
WEBER

GLAZBA KAO ELEMENT NACIONALNOG IDENTITETA U DIJASPORI

na primjeru
Hrvata u Berlinu

U ovom je broj drugo govorenje o identitetu u Berlinu, a sada već i treće, jer je većina ovih brojki došla iz Berlina, gdje su se najviše privlačili imigranti iz bivše Jugoslavije. U ovom broju pokušat ćemo istražiti kako se glazba koristi kao element nacionalnog identiteta u dijaspori. U ovom broju istražiti ćemo kako se glazba koristi kao element nacionalnog identiteta u dijaspori. U ovom broju istražiti ćemo kako se glazba koristi kao element nacionalnog identiteta u dijaspori.

U slučaju Berlina, na razliku od drugih zemalja bivše SR Njemačke, doseljenici iz svih ekonomski nerazvijenih dijelova Europe, pa tako i iz bivše SRJ, dolazili su u tadašnji Zapadni Berlin; dolazili su u jednom zahtjevu koji danas tadašnje Demokratske Republike Njemačke (DRN). Sve do sjajnog ujedinjenja 1990. godine bio je to bogatiji, slobodniji, liberalniji, demokratski i prosperitetniji dio Berlina.

Ovo nije prigoda za opsežniji opisanje događaja nakon Drugog svjetskog rata kojeg je Njemačka izgubila i zbog čega je bila podijeljena, a tako i njena dotadašnji glavni grad Berlin, podijeljen među pojedinačnim zemljama saveznicama. Za ovo je prigoda više podijeliti na tri različite u podjedinom privrednom razvoju dviju njemačkih država, različite svijetovane vladajućih političkih sustava i koje su bile utjecale na ekonomski prosperitet, razina i skupnost odnosa unutar populacije zvanu Zapadni i Istočni Njemačke. Sve događaje razlike i suprotnosti na makro-planu doživljavane su u podjedinom Berlinu koncentrirano i dila-

1997

WEBER
Zbornik

IDENTITETA U DIJASPORI NACIONALNOG GLAZBA KAO ELEMENT

na primjeru
Hrvata u Bečima

ISBN 978-953-900000-0

*O jučer znam ponešto, danas doživljavam,
za sutra se nadam boljem¹.*

Do danas još nije točno utvrđen broj Hrvata koji stalno žive u Berlinu ali se pretpostavlja da se radi o petnaestak tisuća stanovnika. Uz pripadnike prve generacije doseljenika znatan je broj druge generacije rođenih u Berlinu, a sada već i treće, jer je većina onih prvih došla 70-ih godina, uglavnom privučenih mogućnostima bolje zarade, pripadajući time pretežito kategoriji ekonomskih emigranata. Gradani bivše SFRJ odlazili su na rad u inozemstvo s uvjerenjem da se radi o »privremenom boravku« i radu s ograničenim trajanjem. Koliko su važne bile konotacije »političkog« u činjenici odlazaka i traženja boljeg životnog standarda nije lako uvijek sa sigurnošću tvrditi. Fenomen je nedvojbeno kompleksniji i njemu će se morati posvetiti više pozornosti.

U slučaju Berlina, za razliku od drugih zemalja bivše SR Njemačke, doseljenici iz svih ekonomski nerazvijenijih dijelova Europe, pa tako i iz bivše SFRJ, dolazili su u tadašnji Zapadni Berlin; dolazili su u zidom *zaštićeni otok* unutar tadašnje Demokratske Republike Njemačke (DRNj). Sve do njemačkog ujedinjenja 1989. godine bio je to bogatiji, slobodniji, liberalniji, demokratskiji i prosperitetniji dio Berlina.

Ovo nije prigoda za opsežnije opisivanje događaja nakon Drugog svjetskog rata kojeg je Njemačka izgubila i zbog čega je bila podijeljena, a tako i njezin dotadašnji glavni grad Berlin, podijeljen među pobjedničkim zemljama-saveznicama. Za ovu je prigodu važno podsjetiti na bitne razlike u poslijeratnom privrednom razvoju dviju njemačkih država, razlike uvjetovane vladajućim političkim sistemima i koje su bitno utjecale na ekonomski prosperitet, razinu i ukupnost odnosa unutar popularno zvane Zapadne i Istočne Njemačke. Sve dugogodišnje razlike i suprotnosti na makro-planu doživljavane su u podijeljenom Berlinu koncentrirano i dras-

tično na mikro-planu. Najdrastičniji dio te polustoljetne povijesti nedvojbeno su tragično izgubljeni životi svih onih građana DRNj koji su se drznuli negirati *istočni raj* te na bilo koji način prijeći zid i postati građaninom *zapadne strane*.

Poznate su mnoge priče o berlinskim ženama koje su, nakon savezničkog bombardiranja, pa i preuzimanja Berlina, rukama čistile ruševine i uz nerijetko nadljudske napore otvarale puteve novom *njemačkom ekonomskom čudu*. Berlinski Teuffelsberg, od šute i cigli *umjetno* nastalo brdo u zapadnom dijelu grada samo je jedan od *fizičkih dokaza* novog rađanja obnovljene njemačke metropole. Ubrzani privredni rast Zapadnog Berlina, čija je administrativna pripadnost Saveznoj Republici Njemačkoj (SRNj) određivala i njegovu orijentaciju demokratske i slobodnotržišne provenijencije, također je otvarao brojna nova radna mjesta. Dobro čuvani granični prijelazi iz Istočne Njemačke u Zapadni Berlin sve su više *propuštali* strane radnike, spremne i sposobne uključiti se u industrijska postrojenja i užurbanu izgradnju grada koji je uokviren *komunističkim mrakom* (u doslovnom i u prenesom smislu, jer je jedno od trajnih obilježja Zapadnog Berlina bilo blještavilo neona i reklama, nasuprot škrtjoj uličnoj rasvjeti s druge strane zida) vapijao za svim manifestacijama slobode, demokracije i visokog standarda. Potrebe i potražnja nužno su određivale profil onih koji će dobiti neophodne radne dozvole i tako doći na *privremeni rad*, to jest, postati berlinskim *gastarbajterima*.

Koliko li samo ironije u obje ove oznake! Kako ne postoji *privremeni život* tako je i *privremeni rad* tek zabluda ili prijevara - ovisi s koje strane gledamo. A kada se nekoga poziva *u goste* ne polazi se od toga da će morati raditi! Kasniji njemački naziv *auslaendische Arbeiter* opisno je korektnija. Popularna njemačka izreka *pozvali smo radnike, a došli su ljudi* iskrena je konstatacija koja - za obje strane, i za one koji su zvali ali i za one koji su se odazvali - dobro postavlja, pa i otvara problem. A problemi nedvojbeno postoje i množe se kao što se množi i broj pozvanih/odazvanih ljudi te svih onih *malih ljudi*, onih drugih, trećih... generacija useljenih ljudi. A njima valja posvećivati još veću pozornost.

Iako još nedostaju istraživanja i publikacije o *Hrvatima u Berlinu* (a postoje primjerice o Turcima, Španjolcima, Portugalcima, Talijanima, Grcima i dr.), iskustveno je moguće ustvrditi da se u našem slučaju radi:

1. pretežno o osobama ruralnog podrijetla,
2. o osobama iz svih krajeva Hrvatske, a ponajviše iz južnih dijelova Hrvatske te iz Bosne i Hercegovine,
3. o osobama u mladoj životnoj dobi sa završenom osnovnom školom te nekim zanatom,

4. o osobama koje su govorile na dijalektima svojih rod-
nih krajeva, dok su njemački jezik znali vrlo slabo, pa su ga
učili *u hodu*, nerijetko od drugih stranih radnika,

5. o prakticirajućim vjernicima, koji su ispunjenje duhov-
nih potreba uglavnom nalazili u okrilju Hrvatske katoličke
misije (osnovane u Berlinu početkom 70-ih godina),

6. o osobama koje živeći s maksimumom *privremenog bo-
ravka*, duhovno i emocionalno *dišu* s domovinom u kojoj
provode godišnje odmore te svoja primanja fokusiraju na
gradnju u domovini. Vrlo rijetki kupuju nekretnine u Ber-
linu jer budućnost svoju pa i svoje djece vide u povratku,

7. o osobama koje se sporadično u slobodno vrijeme
integriraju u njemačku okolinu, rijede se bračno vežu sa stran-
cima, tek poneki pokazuju zanimanje za druge zemlje osim
zemlje podrijetla i Berlina u kojem rade i stanuju.

Ove se konstatacije prvenstveno odnose na prvu gene-
raciju, generaciju roditelja koji su najčešće došli *u paru*, s
namjerom zarade i skorog povratka. Ali, kao što to u životu
biva, jedno su želje a drugo stvarni tijek događaja. Primam-
nost zarade neprijeporno je jedan od glavnih uzroka pro-
dužetaka boravka, zatim su dolazila djeca, počinjala ići u
školu. Brojni su razlozi ostajanjima. Pa, kao što netko reče,
ako Njemačka nije njihov *Vaterland* postala je često *Kinder-
land* - a u Njemačkoj rođenoj drugoj generaciji teži je odlazak
u zemlju podrijetla roditelja, pogotovo kada su mjesta pod-
rijetla manja središta s kojima oni nemaju veće veze. A Berlin
je doista svjetski grad, oni su u njemu rođeni i u njemu ima-
ju svoje prijatelja i interese. Osim toga, druga je generacija
nužno obrazovanija, sa širim radijusom kretanja i potreba,
hrvatskim jezikom nerijetko vlada slabije od njemačkog, inte-
griranija je u svojoj generaciji i naviknutija na sve ono što
velegrad pruža. Ne niječući domoljublje i ovoj drugoj gene-
raciji, ali s uvjerenjem da je ono mnogo racionalnije, nužno
moramo zaključiti da je *privremenost* već odavno prerasla u
stalnost - kao što su stalne i njihove dozvole boravka! Osim
toga, poboljšanje prometnih veza i činjenica da je Berlin
(ipak!) u Europi i da se iz njega za nekoliko sati stiže do
Hrvatske, nepobitno utječu na osjećaj povezanosti i blizine.
Uostalom, telefonske su veze također izvrstan način komu-
niciranja sa svima bližnjima koji žive u domovini.

Jednako kao što su različiti mnogi elementi života u
podijeljenoj Njemačkoj od vremena nakon ujedinjenja, što
u Berlinu sa zidom i bez njega osobito dolazi do izražaja,
osamostaljenje i međunarodno priznanje Republike Hrvat-
ske nakon jugo-srpske agresije stvorilo je za njezine držav-
ljane u matičnoj zemlji kao i za hrvatsku dijasporu diljem
svijeta nove i nepoznate uvjete. Ako se u većini slučajeva
može reći da su Hrvati državljani SFRJ zbog želje za neo-

metanom komunikacijom s matičnom zemljom *na van* bili lojalni toj komunističkoj federaciji a *iznutra* težili njezinoj propasti, onda ta konstatacija sadrži još više točnosti kada se radilo o iseljenim Hrvatima unutar europskih zemalja (na prvom redu u SRNj) jer su upravo oni najčešće odlazili u domovinu i stoga bili najzainteresiraniji za što je moguće manje potencijalnih problema s jugo vlastima. Kako su Hrvati u Zapadnom Berlinu živjeli na području Vojne misije SFRJ, geografski najudaljeniji od zemlje-matice, prinudeni da na putu do domovine prođu znatnim dijelom bivše DRNj, a imajući gore navedenu strukturu ruralnog, pretežito neintelektualnog i vjerničkog stanovništva, objašnjiva je i razumljiva njihova lojalnost, kao i njihova relativna zatvorenost nerijetko uvjetovana bojaznima. Doista, biti će neophodna detaljnija istraživanja djelovanja među hrvatskim iseljenicima u Berlinu jer će se nedvojbeno iskristalizirati specifičnosti po kojima je Zapadni Berlin i u korpusu SRNj bio različit.

Kako je ovaj prilog u prvom redu posvećen glazbi u odnosu na sintagmu nacionalni identitet valja i te pojmove kraće razmotriti. Znanost o glazbi - muzikologija odustala je od korištenja pojma glazba u jednini pa se pojam koristi u množini, dakle glazbe (usporedivo s jezicima jer kao što ne postoji samo jedan jezik kao komunikacijski sistem i značenje tako ne postoji niti samo jedan *glazbeni jezik* koji bi bio svima jednako razumljiv i blizak). Drugo izuzetno važno polazište sadržano je u činjenici da već odavno prvi glazbeni doživljaj djeteta nije pjesma majke nad kolijevkom. Niti više ima mjesta romantičnom idealizmu sadržanom u uzrečici kako *glazba ne poznaje granice*, niti više postoji kronološka edukacija na bilo kojem, pa tako niti na glazbenom području, niti je uopće moguće, uslijed opće rasprostranjenosti audio-vizualnih medija, kontrolirati procese recepcije i percepcije informacija kod djece i adolescenata. Utvrđena fizička i psihička akceleracija u razvoju mladih, ubrzanost njihova sazrijevanja, otvara brojna nova pitanja odgoja i obrazovanja mladeži na svim, pa tako i na glazbenom području. Osobito pak zamjetno zanemarivanje estetskog odgoja i smanjenje broja nastavnih sati predmeta koji se bave umjetnostima, u korist pragmatičnog obrazovanja za što je moguće brže uključivanje u proizvodne procese i usmjeravanje na proizvodna (lukrativnija?) zanimanja, kao i svojevrsno izumiranje etičkog odgoja u korist svestrasti zabave i hedonizma, doista bitno ugrožavaju postupni pristup estetskim, etičkim i humanizirajućim vrijednostima svih pa tako i glazbenih umjetnosti.²

Pojmovi nacionalno i identitet pripadaju različitim kategorijama znanstvenog pristupa ali povezani u sintagmu upućuju na određeno jedinstvo pojave. Rasplamsaj europskih nacionalnih pokreta krajem 18. stoljeća, njihovo bukta-

nje i širenje tijekom 19. stoljeća omogućilo je mnogim narodima ulazak u 20. stoljeća unutar definiranih granica nacionalnih država. Hrvati, iako jedan od starih premda manjih europskih naroda, bili su kao nacija, a to uključuje određenje podrijetla, povijesti, teritorija, jezika, kulture i vjere kao bitnih elemenata *kolektivnog osjećaja zajedništva*, osuđeni na trajanje u okvirima *većih sistema* - k. & k., zatim jugoslavenske monarhije, kasnije federacije - koji su kontinuirano gušili realnost hrvatstva nastojeći *utopiti* hrvatsko nacionalno biće u moru unitarističkog ili pak *nadnacionalnog*. Ugroženost *izvana* nerijetko je uvjetovala krize *iznutra* a one su otežavale homogenizaciju Hrvata na nacionalnom planu. Isticanje regionalnih posebnosti, osobito u odnosu na jezik, samo su jedan od *kamena spoticanja* u stvaranju općeg hrvatskog nacionalnog identiteta. Ali, dok jezične i dijalektalne različitosti lako postaju i sredstvima političkog suprotstavljanja, različitosti glazbenih regionalnih idioma spremnije se prihvaćaju kao nacionalno bogatstvo i vrelo izvorne i atraktivne narodne mašte.

Glazbeni izričaj, naime, kao prvenstveno emocionalni, a tek onda racionalni aspekt pretežito neverbalne komunikacije (instrumentalna glazba i ples), vrlo je podatan za sve vrste okupljanja. Glazbeni folklor svojom jedinstvenošću važno je pomagalo pri integriranju određene (nacionalne) zajednice te njenom diferenciranju od drugih. Relativno kasno napuštanje ruralnog načina života, sklonost pjesmi, svirci i plesu kao i svijest o čuvanju folkloru kao *narodnog blaga* omogućilo je dulji život izvorne narodne produkcije u Hrvata, za razliku od niza drugih naroda u kojima je folklor zanemaren. Bez pretjerivanja i bez *nacionalističke euforije* valja trajno podsticati čuvanje i njegovanje izvorne narodne glazbe kao važnog elementa vlastite individualnosti i posebnosti hrvatskog glazbenog bića u danas sve glasnijoj i agresivnijoj ponudi zvučne produkcije lišene dubinskih umjetničkih vrijednosti. Dakako, što je intelektualna razina pojedinca viša to će više i veće biti njegove potrebe za upoznavanjem svih područja umjetničke tvorbe kao i nacionalne povijesti. Otvaranje i ponuda bogatstava kojima raspolažu Hrvati tijekom povijesnog razvoja na svim područjima duhovne i materijalne tvorbe najveći je i izuzetno važan zadatak djelatnika u hrvatskim školama. Kao nacionalna kultura za one *velike* Hrvatska je isuviše mala i rijetko se nalazi u nastavnim programima koje svladavaju hrvatski daci u inozemstvu. U bivšim Jugoslavenskim školama situacija nije bila puno bolja, a i današnja Hrvatska škola uglavnom se koncentrira na jezik i književnost. Stoga bi valjalo razmisliti o obučavanju nastavnika koji odlaze obavljati dopunsku nastavu i zahtijevati od njih određenu upućenost u područje glazbene umjetnosti. Postojanje

HTV jedan je od mogućih izvora informacija, ali i taj se medij najviše posvećuje zabavi, a manje razvijenijim oblicima glazbene umjetnosti. Ostaje tvrdnja kako na planu edukacije i informiranja o vrhunskim djelima hrvatske glazbe kao i uključivanja u aktivno bavljenje istom ili pak folklorom valja još poraditi na boljim uvjetima - a to zacijelo ne samo u Berlinu!

Jedno od glavnih mjesta okupljanja iseljenih Hrvata bile su kontinuirano već spomenute *Hrvatske katoličke misije* koje su uz vjerske funkcije obavljale i važno djelovanje s ciljem nacionalnog okupljanja i čuvanja nacionalne svijesti. Posjedujući potrebne prostorije te su misije, pa tako i berlinska, uz sve programe vjerske edukacije, organizirale zborove i folklorne grupe za djecu i odrasle. Do sada najplodnije razdoblje bilo je od 1978. do 1987. godine kada je voditelj HKM u Berlinu bio fra Stipica Grgat, aktivni glazbenik i osnivač *Dječjeg i Mješovitog zbora* (objavili su i gramofonsku ploču). Iako, dakle, uz misije trajno djeluju zborovi, najčešće s repertoarom za potrebe liturgije i pod vodstvom časnih sestara koje prate na orguljama, mogući su i zahtjevniji programi ali oni ovise o osobnosti voditelja, te ambicijama koje imaju u pogledu glazbene djelatnosti u okvirima pojedine hrvatske župe u inozemstvu.

Običaj organiziranja kulturnih društava daljnja je mogućnost bavljenja glazbom kao i organiziranja gostovanja pjevača i skupina iz domovine. Osobito nakon osamostaljenja i međunarodnog priznanja Republike Hrvatske takvi su programi intenzivirani i predstavljaju ispunjenje želje iseljenih Hrvata da izravno čuju i zaplešu uz popularne pjesme hrvatskih glazbenika. Da se u tom slučaju uglavnom radi o zabavnoj i narodnoj (najčešće nažalost o novo komponiranoj *narodnoj* glazbi čiji su estetski kriteriji vrlo niski) nije potrebno posebno isticati. Iako sporadično, u Berlinu je zamijećeno osnivanje sastava električnih gitara koji izvode pop i rock glazbu hrvatskog podrijetla, kao i klapе koje pjevaju popularne dalmatinske pjesme. Uz napomenu da se radi o autodidaktima bez izrazitije glazbene naobrazbe valja pozdraviti i takve inicijative jer one upućuju na praćenje zabavno-glazbene produkcije u Hrvatskoj i želju za izvođenjem te glazbe, a ne samo za pasivnim konzumiranjem putem medija i kaseta. Činjenica da berlinski Hrvati često posjećuju domovinu, prate HTV i kontinuirano kupuju nosače zvuka (najčešće za slušanje u vrijeme vožnje automobilom) najbolji je dokaz njihove dobre informiranosti, opredijeljenosti za pojedine pjevače i grupe, a i potrebe za slušanjem zabavne glazbe na hrvatskom jeziku. Generacijske razlike u ukusima tipične za autohtonu populaciju u matici prisutne su i kod iseljenih Hrvata. Konstatacija da se pri tome radi o vrlo nerazvijenom (drugim riječima lošem) ukusu korespondira s prije navedenim značajkama. Stoga bi i na tome planu valjalo nastojati

oko glazbene edukacije, ali tako dugo dok nastavnici i voditelji neće biti osposobljeni i za tu stranu obrazovnog i odgojnog djelovanja iluzorno je očekivati neke bitne pomake na razini glazbene svijesti.

Do sada u Berlinu ostvareni programi s djelima klasične glazbe - gostovanje *Zagrebačkog kvarteta* 1994. godine, te *Zagrebačkih liječnika pjevača* 1997. godine (oba koncerta organiziralo je Hrvatsko kulturno društvo Vladimir Fran Mažuranić koje djeluje uz HKM u Berlinu) - naišla su na ograničenije zanimanje nego što su ga pobudili, primjerice, nastupi nekih od *zabavnjaka*. Potpuno neiskustvo kada se radi o odlasku u koncertnu dvoranu, pomalo strah pred nepoznatim, pomalo pomanjkanje znatiželje ili pak uvjerenje »ja to ne razumijem« faktori su izostanka većeg broja publike. Pa ipak, oni koji su se odvažili doći otvoreno su širili svoje oduševljenje i zato je moguće pretpostaviti da će svaki idući koncert imati više posjetitelja.

Doista, kao u svemu, nepoznavanje je i u glazbi velika barijera. U jednom od razgovora s hrvatskim veleposlanikom prof. dr. Zoranom Jašićem upozorena sam na važnu činjenicu: »Ništa nije apriorno poznato«. To uvjerenje našega veleposlanika, iskusnog sveučilišnog profesora i te kako je točno: ako ne poznajemo svoje, kako ćemo druge uvjeriti da posjedujemo nešto, pogotovo nešto vrijedno?

U dijaspori žive danas već brojni Hrvati koji nikada nisu pohađali školu u domovini, za njih *domovini po srcu*, jer, eto, rođeni su negdje drugdje, u *domovini po izboru* njihovih roditelja, sada i baka i djedova. Njemačka ne kao *očevina* nego kao *dječevina* - a u novoj domovini utjecaji su drukčiji kao što je drukčiji i jezik i kultura. Doista, kako sa svime time živjeti, kako odgajati i kako napredovati u tuđini a ostati *svoj*? Odgovor nedvojbeno nije - lako! Mogući je odgovor, međutim, s ljubavlju, sa znatiželjom i strpljenjem, uz stručnu pomoć i razvijanje vlastitih kriterija. Glazba/glazbe su jezici koje valja učiti, kao što u govornim jezicima i njihovim tekstualnim/književnim emanacijama postoje različite razine takve različite razine estetskih kriterija postoje i kod umjetnosti zvukovlja. Te razine valja upoznati i spoznati - ne samo pasivno kao slušatelj/konzument već i aktivno, pjevanjem, sviranjem, uranjanjem u ljepote i bogatstva čije će nam se vrijednosti otkrivati, oplemenjivati nas i bogatiti, jednako na emocionalnom kao i na intelektualnom planu.

¹ Budući da sam kao promovirana muzikologinja dobila radno mjesto osobne referentice generalnog glazbenog direktora *Deutsche Oper Berlin* automatski sam postala dijelom hrvatske dijasporice. Pa ipak, činjenica da je moje iseljenništvo doista bilo *privremeni rad* u trajanju od šest go-

dina, a i otišla sam kao formirani istraživač, logično sam dio raspoloživog slobodnog vremena posvetila radu s hrvatskim kulturnim društvima koja djeluju u Berlinu. Ovaj je tekst, dakle, rezultat *field research* ali istovremeno sadrži osobna iskustva temeljena na aktivnom sudjelovanju u *polju istraživanja*.

² WEBER, Zdenka: *The contemporary musical environment as an impetus for the development of musical creativity*, IRASM, 18 (1987), 2, 269-275.